

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2022, 18: 325-357

Beyân ve Bedî' İlminde Tazmin Üslûbu

Zafer AKYÜZ

Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri
Assist. Prof., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric
Erzincan, Turkey
akyuz@erzincan.edu.tr
orcid.org/0000-0002-7336-1996

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 5 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 2 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 18 **Sayfa / Pages:** 325-357

Atıf / Cite as: Akyüz, Zafer. "Beyân ve Bedî' İlminde Tazmin Üslûbu [Tadmîn Style in Bayân and Badi]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 18 (June 2022): 325-357

<https://doi.org/10.18498/amailad.1098875>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

Tadmîn Style in Bayân and Badi

Abstract

Tadmîn (implication of meaning) is a very important phenomenon in the Arabic language, especially in the sciences of grammar, tafsir, rhetoric and the Qur'an. Throughout history, many scholars have given importance to this and examined it meticulously in their books, but they have not made a common definition. Different definitions have been made for each branch of science that this style is related to. For example, in syntax, tadmîn is defined as 'to use a letter in place of another letter', in rhetoric 'to use one verb instead of another for a benefit of rhetoric or to bring two verbs closer to each other', in fiqh 'to undertake the cost of something', in poetry 'the poet takes someone else's word'. In his own poetry, in prosody it is defined as 'completing the meaning of the first couplet only with the couplet that follows'.

In the works on Arabic language, rhetoric and tafsir, the style of tadmîn is not included in an independent way, and different subjects are partially or scattered. The reason is that the art of tadmîn is included in the sciences of syntax, declaration and badî'. According to syntacticians, tadmîn is the subject of the science of syntax, according to rhetoric scholars, the science of declaration and badî', and according to mufassirs, it is the subject of both syntax and rhetoric.

Tadmîn style, which we can briefly describe as "one word taking the place of two words" in its general meaning, has been handled by rhetoric scholars within the sciences of bayân and badî' because a word contains more than one meaning. While tadmîn in the science of bayân means giving a different meaning to a word, tadmîn in the science of badî' means that a poet takes the whole or a part of the couplet of another poet's poem.

The tadmîn style is important in that it conveys refinement in wording, protects the mutakallims from making mistakes while expressing his meaning, briefly explains what he wants to convey to the interlocutor outside of the usual, and that what is told contains broad meanings.

The scholars of rhetoric have put forward different views on whether the style of tadmîn is truth or majâz. They had difficulty in locating the tadmîn. Is the tadmîn literal or metaphorical, or somewhere in between? A group of rhetoric scholars expressed the following view: Tadmîn is a type of truth. Because the main thing in their tradition is the use of the word in its true sense. However, without being used as an accessory, another meaning that is suitable for the original meaning

can be meant. Or another word for it is appreciated. The taḍmīn is not from the point of allusion or idmar, on the contrary, it is of the kind of truth. Here, another meaning, which is in accordance with its true meaning and which is subject to it when it is meant, is aimed. The second group of rhetoric scholars is of the opinion that taḍmīn is a combination of truth and majāz. This view is based on the fact that the aforementioned word refers to its own meaning and to the meaning of the word that has been reserved with the presumption. This view belongs to the methodologists who do not stipulate that the presumption precludes the meaning of the original meaning. The third group, on the other hand, accepts taḍmīn as a part of the majāz against the truth, or as majāz al-mursal, where the concern is something other than observation. The sign of the word in the sentence is determined by black or the location where the word is derived. The meaning of the word or word before it is used is either abstract or absolute meaning. When the word leaves this absolute meaning and is transferred to a new meaning in accordance with syaq, that is, the person who hears this word, it becomes a new meaning. Accordingly, the determination of the place of taḍmīn in rhetoric is shaped according to the purpose of the wording in terms of rhetoric. In other words, determining the word according to its indication in the sentence would be the most appropriate method. According to this, taḍmīn is also related to majāz, when the original meaning is intended in the composition, and a different meaning other than the real meaning is meant. Because in taḍmīn, it is essential to mean two words with one word in terms of meaning.

The style of taḍmīn is not only related to truth and majāz, but also to allusion. Because it is possible to express a different meaning in parallel with the original meaning with the word said in allusion. If both an essential and an indirect meaning occur in the composition expressed in a sentence in allusion, the situation is not different in taḍmīn. In it, two different meanings are intended with one word. In this respect, taḍmīn should not be considered different from allusion.

In the taḍmīn in 'ilm al- badī', rhetoric scholars shared the same opinion that quoting from a famous poet's couplet or taking into account some warnings, even if not famous, would not harm the poem. This is very important in terms of revealing the beauty and delicacy of the taḍmīn style.

Although many rhetoric scholars seem to agree on naming such quotations as quotation, since citation and taḍmīn are terms that fall within the framework of legitimate quotations from the Qur'an, hadiths, prose or poetry, a clear definition

has not emerged about citation and tađmîn. did not put The main reason for this is that the Qur'an is free from poetry. Because the Qur'an is clear, it cannot be confused with poetry.

Keywords: Rethoric, Bayân, Badi, Tadmîn, Style.

Beyân ve Bedî' İlminde Tazmîn Üslûbu

Öz

Tazmîn, Arap dilinde özellikle de nahiv, tefsir, belâgat ve Kur'ân ilimlerinde oldukça önemli bir olgudur. Tarih boyunca birçok âlim buna ehemmiyet vererek kitaplarında titiz bir şekilde incelemişler ama ortak bir tanım yapmamışlardır. Bu üslûbun ilintili olduğu her bir ilim dalı için farklı tanımlar icra edilmiştir. Mesela nahivde *tazmîn* 'bir harfi başka bir harfin yerinde kullanmak' şeklinde tanımlanırken, belâgatte 'belâgate ait bir faydadan dolayı veya iki fili birbirine yakınlaştırmak maksadıyla bir fiili diğerinin yerine kullanmak', fıkhıta 'insanın bir şeyin bedelini üstlenmesi', şiirde 'şairin başkasının sözünü alıp kendi şiirinde kullanması', aruzda 'ilk beytin manasının ancak kendinden sonra gelen beyit ile tamamlanması' şeklinde tanımlanmıştır.

Arap dili, belâgat ve tefsirle ilgili eserlerde tazmîn üslûbuna müstakil bir şekilde yer verilmemiş, farklı mevzularda kısmen veya dağınık bir şekilde temas edilmiştir. Nedeni ise tazmîn sanatının nahiv, beyân ve bedî' ilimlerinde yer almasıdır. Nahivcilere göre tazmîn nahvin ilminin, belâgat âlimlerine göre beyân ve bedî' ilminin, tefsircilere göre ise hem nahvin hem de belâgat ilminin konusudur.

Genel anlamı itibariye kısaca "bir kelimenin iki kelimenin yerini tutması" şeklinde ifade edebileceğimiz tazmîn üslûbu, bir kelimenin birden fazla mana içermesi nedeniyle belâgat âlimleri tarafından beyân ve bedî' ilimleri içerisinde ele alınmıştır. Beyân ilmindeki tazmîn bir lafza başka bir mananın verilmesi anlamına gelirken, bedî' ilmindeki tazmîn ise bir şairin bir başka şairin şiirinin beytinin tamamını veya bir kısmını alması manasına gelir.

Tazmîn üslubu, lafızda incelik bildirmesi, mütekellimin meramını ifade ederken onu hataya düşmekten koruması, muhataba anlatmak istediğini mu'tâd olanın dışında kısaca anlatması ve anlatılanın geniş manalar içermesi bakımından önem arz etmektedir.

Belâgat âlimleri tazmîn üslûbunun hakikat mi yoksa mecâz mı olup olmadığı konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Onlar tazmînin yerini belirlemede zorlanmışlardır. Tazmîn hakikat mi yoksa mecâz mı ya da ikisi

arasında bir konumda mı? Belâgat ulemasından bir grup şu görüşü ifade etmişlerdir: Tazmîn hakikatın bir türüdür. Çünkü onların geleneğinde asıl olan lafzın hakiki manasında kullanılmasıdır. Ancak fer'î olarak kullanılmaksızın asıl manaya uygun olan başka bir mana kastedilebilir. Ya da onun için başka bir lafız takdir edilir. Tazmîn *kinâyeye* ya da *idmâr* babından olmayıp aksine hakikat kabilindedir. Burada hakiki manası ile uygun düşen ve kastedilirken kendisine tabi olan başka bir mana hedeflenmektedir. İkinci grup belâgat uleması tazmînin hakikat ve mecâzın bileşimi olduğu görüşündedirler. Bu görüş, mezkûr lafzın kendi manasına ve karine ile hazfedilmiş lafzın manasına delalet etmesi dolayısıyla olmaktadır. Bu görüş, karinenin asıl mananın kastedilmesini engellemesini şart koşmayan usûlculere aittir. Üçüncü grup ise tazmîni hakikata mukabil mecâzın bir bölümü olarak ya da alakanın müşabehet haricinde bir şey olduğu *mecâz-ı mürsel* olarak kabul etmektedirler.

Cümlede lafzın delaletini siyâk ya da lafzın varid olduğu makam belirler. Kelime veya lafzın kullanılmadan önceki manası ya mücerred ya da mutlak manadır. Lafız bu mutlak manadan çıkıp siyâka yani bu sözü duyan kimseye uygun olarak yeni bir manaya nakledildiğinde bu yeni bir mana olur. Buna göre belâgatteki tazmînin yerinin belirlenmesi lafzın siyâk ya da belâgat açısından hangi amaçla gelmişse ona göre şekillenir. Başka bir deyişle, lafzın cümledeki delaletine göre belirlenmesi en uygun metot olacaktır. Buna göre *tazmîn*, terkipte asıl mananın murad edilmesiyle hakikat ile asli mananın dışında farklı bir anlamın kastedilmesiyle de mecâzla ilintilidir. Zira tazmînde anlam yönünden bir kelime ile iki kelimenin kastedilmesi esastır.

Tazmîn üslubu, *hakikat* ve *mecâz* ile ilintili olduğu gibi *kinâyeye* ile de ilintilidir. Zira kinâyede söylenen söz ile asıl manaya paralel olarak farklı bir anlam ifade etmek mümkündür. Kinâyede bir cümlede ifade edilen terkipte hem asli anlam hem de dolaylı olarak farklı anlam ortaya çıkıyorsa, tazmînde de durum bundan farklı değildir. Onda da bir kelime ile iki farklı anlam murad edilmektedir. Bu yönüyle *tazmîn* kinâyeden farklı düşünülmemelidir.

Bedî' ilmindeki tazminde ise belâgat âlimleri, meşhur bir şairin beytinden alıntı yapmayı veya meşhur değilse bile bazı uyarıları dikkate alarak kısmen yapılan alımların şiire zarar vermeyeceği konusunda aynı kanaati paylaşmışlardır. Bu da *tazmîn* üslûbunun güzelliğini ve inceliğini ortaya koymasından dolayı önemlidir.

İktibas ve tazmînden her biri Kur'ân-ı Kerim, hadis-i şerifler, nesir veya şiirden meşru alıntı çerçevesine giren terimler olduğundan bu tür alıntıları iktibas olarak

isimlendirme konusunda birçok belâgat âlimi fikir birliği içerisindeymiş gibi görünse de iktibas ve tazmîn konusunda net bir tanım ortaya koymamışlardır. Bunun temel sebebi de Kur'ân-ı Kerim'in şiirden tenzih edilmesidir. Zira Kur'ân-ı Kerim belli olduğu için şiirle karıştırılması mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Beyân, Bedî, Tazmin, Üslup.

Giriş

Yüce Allah'ın son ilahi kitap Kur'ân-ı Kerim'i Arapça indirmesi, başta Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahabe olmak üzere Müslümanların onun mesajını en güzel şekilde anlamak ve ilahi emirleri yerine getirebilmek için çok büyük gayret sarf etmelerine neden olmuştur. Bu gayretlerin neticesinde başta hadis olmak üzere tefsir, kelim, fıkıh, akâid, siyer vb. ilim dalları teşekkül etmiştir. Bu ilim dallarından biri de belâgattir.

Belâgat ilmi meânî, beyân ve bedî olmak üzere üç kısma ayrılır. Muktezâ-yı hâl, yer, zaman ve muhatabın durumuna göre söz söyleme şartlarını meânî; benzetme, açık, kapalı, doğrudan veya dolaylı anlatım şekillerinden birini kullanarak sözü muhataba aktarmada farklı anlatım çeşitlerini beyân; sözü güzelleştirme sanatlarını ise bedî ilmi açıklamaktadır.

Genel anlamı itibariyle kısaca "bir kelimenin iki kelimenin yerini tutması"¹ şeklinde ifade edebileceğimiz tazmîn üslûbu, bir kelimenin birden fazla mana içermesi nedeniyle belâgat âlimleri tarafından beyân ve bedî ilimleri içerisinde ele alınmıştır. Beyân ilmindeki tazmîn bir lafza başka bir mananın verilmesi anlamına gelirken, bedî ilmindeki tazmîn ise bir şairin bir başka şairin beytinin tamamını veya bir kısmını alması manasına gelir.²

---

¹ Nûreddin el-Uşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/ 446; Fâzıl Sâlih es-Sâmerrâî, *Meânî'n-nahv*, (Kahire: Şirketü'l-Âtik, 2003), 3/12; Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısri, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1341), 1/ 267.

² Ahmet Hasan Hâmid, *et-Tazmîn fi'l-'arabiyye*, (Ammân: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-'Ulûm, 2001), 5.

Tazmînin îcâz, îcâz ve tevessu' uhdesinde barındırması³ ve Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde yer alması nedeniyle İslam âlimleri tarafından tefsir ve belâgat kitaplarında geniş bir şekilde izah edilmiştir.

1. Tazmîn Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Arapçada sülâsi mücerred dördüncü baktan gelen ضَمِّنٌ-يَضْمَنُ fiilinden tef'îl babına nakledilen ضَمَّنَ fiilinin mastarı olan tazmîn (تضمين) kelimesi, sözlükte “kefil olmak”, “kuşatmak”, “kapsamak”, “bir şeyi bir şeyin içine koymak”, “içine almak”, “sevmek”, “hayvanın karnındaki yavru”, “insanda bulunan bir çeşit hastalık” vb. anlamlara gelir.⁴ Bu kelimenin sözlük anlamları incelendiğinde “bir şeyin bir şeyi içine alması ve kapsaması” ortak anlam olarak ön plana çıktığı görülmektedir.

Terim olarak tazmîn ise, hakîkî ve mecâzî anlamların birbirine karışmaması için hakîkî manası kastedilen bir lafızla ilintili başka bir kelime zikredilerek diğer bir manayı murat etmektir.⁵

Tazmîn, Arap dilinde özellikle de nahiv, tefsir, belâgat ve Kur'ân ilimlerinde oldukça önemli bir olgudur. Tarih boyunca birçok âlim buna ehemmiyet vererek kitaplarında titiz bir şekilde incelemişler ama ortak bir tanım yapmamışlardır.⁶ Bu üslûbun ilintili olduğu her bir ilim dalı için

³ Süleyman Taş, *Arap Dilinde Tazmîn ve Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 60-62.

⁴ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 26; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheratu'l-luğa*, thk. Remzî Munîr Be'albekî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), 2/911; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1979), 3/372; İsmâ'îl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984), 5/2155-2156; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/587-588; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, thk. 'Abdullah 'Aliyyu'l-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzeli (Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.), 27/2610-2613; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Mektebetu Tahkîki't-Turâs fî Mu'essesetî'r-Risâle (Beyrut: Mu'essesetî'r-Risâle, 2005), 1212.

⁵ el-Kâdî 'Abdü'n-Nebî b. 'Abdü'r-Resûl el-Ahmed Negrî, *Düstûru'l-'ulemâi ev câmi'u'l-'ulûm fî istilâhâtî'l-fünûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 1/213.

⁶ Tazmînin tanımları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Polat, *Leysu'l 'arîn fî hulâsati't-tazmîn* (İstanbul: Artus Basım, 2013), 1/2-121.

farklı tanımlar icra edilmiştir. Mesela nahivde tazmîn 'bir harfi başka bir harfin yerinde kullanmak' şeklinde tanımlanırken; belâgatte 'belâgate ait bir faydadan dolayı veya iki fiili birbirine yakınlaştırmak maksadıyla bir fiili diğerinin yerine kullanmak'; fıkhıta 'insanın bir şeyin bedelini üstlenmesi'; şiirde 'şairin başkasının sözünü alıp kendi şiirinde kullanması'; aruzda 'ilk beytin manasının ancak kendinden sonra gelen beyit ile tamamlanması' şeklinde tanımlanmıştır.⁷ Biz burada belâgat ilminde birbirinden farklı tazmînin tanımını yapan birkaç âlimin görüşüne kısaca temas etmek istiyoruz.

Tazmîn konusuna ilk defa temas eden âlimlerden biri Rummânî' dir (öl. 384/994). Tazmîni belâgat ilminin müstakil bir konusu olarak kabul eden Rummânî, tazmîni 'kendisinde o mananın olduğuna delalet eden isim ya da sıfat zikredilmeksizin bir lafızda/kelamda mananın bulunması' şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre tazmin, kelamın ihbârî ve kıyâsî delalet yoluyla manaya delaleti şeklinde iki kısımdır. Kelamın ihbârî delaletle manaya delalet etmesinin örneği şudur: Kişi bir şey hakkında محدث (muhdîs veya muhdîs) derse bu ihbarî delaletle ona delalet eder. مكسور/منكسر، ساقط/مسقوط kelimelerinde de aynı durum söz konusudur. Burada tazmîn hem ism-i fâil hem de ism-i mef'ûl anlamlarını kapsamaktadır. O, bu konuda şunları ifade etmektedir:

"İhbârî delaletle olan tazmîn insanlar hakkında geçerli iken kıyâsî delaletle ortaya çıkan tazmîn özellikle Allah'ın kelamı olan Kur'ân'da îcâz şeklinde kendini göstermektedir. Zira Allah hakkında (ihbara konu olacak şekilde) herhangi bir delalet şekli düşünülemez. Mütekelliminden bu şekilde bir ifade işitilmemiştir. Kastedilen mananın ismi ya da sıfatı zikredilmeksizin her ayet aslında tazmîni barındırmaktadır. Meselâ، بسم الله الرحمن الرحيم lafzı bazı şeylerin teberrüken elde edilmesine yönelik talimi ve Allah'a tazimi içermektedir. Zira Besmele dinin âdâblarından bir âdâb, namaz kılanların ubudiyetini ikrar ettiği bir şe'âirdir."⁸

Cârullah ez-Zemahşerî (öl. 539/1144), tazmîni tanımlarken şunları ifade etmektedir:

⁷ Polat, *Leysu'l 'arîn fi hulâsati't-tazmîn*, 1/13.

⁸ Ali b. Îsâ er-Rummânî, *Selâsü resâil fi i'câzi'l-kur'ân*, thk. Muhammed Halefullâh Ahmed-Muhammed Zağlûl Selâm (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 102-103.

“Fasih Araçlar bir fiile başka bir fiilin anlamını vererek o fiili anlamını verdikleri başka fiil gibi kullanılmaktadırlar. Tazmînin gayesi fiile hem kendi manasını hem de tazmîn yoluyla ifade ettiği manayı verme imkânı sunmaktır. Zira bu şekilde iki manaya da hamli olacak şekilde tazmîn ile manayı ifade etmek, tek mana vermekten daha üstündür.”⁹ O, Kur’ân-ı Kerim’de geçen “*Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme.*”¹⁰ ayetindeki “*وَلَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا*” ibaresini, tazmîn yoluyla “*Gözlerin onları aşarak/geçerek başkasına yönelmesin.*” anlamını ifade edecek şekilde yorumlamıştır.¹¹

İzzeddin b. Abdüsselam (öl. 660/1262) tazmîn konusunda şunları ifade etmektedir:

“Tazmîn, bir ismin diğer bir ismin manasını ifade etmek için diğerine dâhil edilmesidir. Bazı durumlarda diğer ismin müteaddi olmasıyla müteaddi olur. Meselâ, *حَقِيقٌ عَلَى أَنَّ لَا أَقُولُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ*, Allah hakkında bana ancak gerçeği söylemek yaraşır.”¹² âyetinde *حَقِيقٌ* (yaraşır) kelimesi başka bir fiilin manasını tazmîn etmiştir. Müteaddi oluşu bazı durumlarda diğer fiilin müteaddi olduğu şekildedir. *فَدَقَلَ اللَّهُ زَيْدًا عَنِّي* ‘Allah Ziyad’ı benim için öldürdü.’ ifadesi buna örnektir.”¹³

Ona göre *فَتَلَّ* fiili burada şairin öldürmekle hükmen Ziyad’ı öldürme dışındaki sebeplerden uzaklaştırdığını ifade etmek için *صَرَفَ* manasını tazmîn etmiştir. Böylece *فَتَلَّ* ve *صَرَفَ* manalarını birlikte ifade etmiştir.¹⁴ İbn Hişâm (öl. 218/833) da bu konuya işaret ederek şunları söylemiştir: “Bir lafzı başka bir lafzın manasına yüklerler ve hükmünü ona verirler. Bu da tazmîn olarak adlandırılır. Fonksiyonu ise iki kelimenin görevini yerine getirmesidir.”¹⁵

⁹ Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. ‘Omer ez-Zemahşerî, *Tefsîru’l-keşşâf*, tlk. Halil Me’mûn Şeyhâ (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2009), 618; Celâleddin es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, thk. Abdu’l-‘Al Salim Mükerrrem (Müessesetü’r-Risâle), 1/241.

¹⁰ Kehf, 18/28.

¹¹ ez-Zemahşerî, *Tefsîru’l-keşşâf*, 618; Celâleddin es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 1/241.

¹² el-‘Arâf 7/105.

¹³ Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, *Serhu’t-tasrîh ‘ale’t-tavzîh* (Kahire: Matba’atü’l-İstikâme, 1954), 2/4-5.

¹⁴ el-Ezherî, *Serhu’t-tasrîh ‘ale’t-tavzîh*, 2/4-5.

¹⁵ İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni’l-lebîb ‘an Kütübi’l-E’ârîb*, thk. Mâzin el-Mübârek - Muhammed Ali Hamdullah (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1964), 762.

Sa'deddin Teftazânî (öl. 792/1390) ise tazmîn konusunda şunları ifade etmektedir:

"Tazmînin aslı, bir fiil ile hakîkî manasının ve ona uygun olan başka bir fiilin manasının kastedilmesidir. Mezkûr fiil, lafzı karine yardımıyla diğer bir fiilden alınan halin hazfi ile hakîkî manasında kullanılmıştır. 'Falancıyı sana övüyorum' sözü bu kullanıma örnektir. Anlamı ise 'onun övgüsünü sana ulaştırıyorum' şeklindedir. Yine, 'يُؤْمِنُونَ بِالْعَيْبِ' : *Onlar gayba iman ederler*¹⁶ yani 'İnanmış kimseler olarak onu ikrar ederler' âyetinde denildiği gibi bazen bunun tersi de olabilir."¹⁷

Tazmînin tanımını yapan âlimlerden biri de İbn Kemal Paşa'dır (öl. 941/1534). O, bu konuda bir risale yazmış ve konuyu ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir.¹⁸ İbn Kemal Paşa tazmîni tanımlarken şunları ifade etmektedir.

"Tazmîn, bir lafzın hakîkî manasının kastedilip bununla beraber lafza uygun olan ve yine ona taalluk eden diğer hususlardan birisinin belirtilmesiyle kendisine delalet eden başka bir lafzın takdir edilmesidir. Meselâ, 'falancıyı sana övüyorum' demen ve bununla sılasını yani اِلَى kelimesini belirtmek suretiyle övgüyle beraber 'ulaştırmayı' kastetmen, gibidir. Böylelikle 'Onun övgüsünü sana ulaştırıyorum' demiş olursun. Burada lafız kelimesini ismi de içine alması için mutlak olarak zikrettik."¹⁹

Başta Zemahşerî olmak üzere belâgat âlimleri, tazmîn edilmiş manayı genellikle hal olarak takdir edilen hafzedilmiş bir lafza delalet eden mezkûr fiilin tabilerinden saymışlardır. "وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدْوَةِ " *وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ دِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ رِزْأَسًا* : *Rızâsını dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!*"²⁰ âyetindeki "وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ" : *Gözlerini onlardan çevirme.*" ifadesinin takdiri "وَلَا تَفْتَحْهُمْ عَيْنَاكَ مُجَاوِزِينَ إِلَىٰ غَيْرِهِمْ" : *Gözlerin onları aşarak/geçerek başkasına yönelmesin.*" şeklindedir. Burada lafız hakîkî

¹⁶ el-Bakara 2/2.

¹⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1984), 2/567.

¹⁸ Risale hakkında detaylı bilgi için bk. Hâmid, *et-Tazmîn fi'l-'Arabiyye*, 67-79.

¹⁹ Hâmid, *et-Tazmîn fi'l-'Arabiyye*, 7; Polat, *Leysu'l 'arîn fi hulâsati't-tazmîn*, 79.

²⁰ el-Kehf 18/28.

manasında kullanılmıştır. Melhuz (mahzuf kılınan) mana ise kelamın delaleti ile hazfedilmiştir. Bu delalet ya harf-i cer ya da harf bulunmazsa karinedir.²¹

Yukarıda verilen tanımlar incelendiğinde tazmîn hakkında şunları ifade edebiliriz:

- Tazmîn üslûbu için âlimler tarafından ortak bir tanım ifade edilmemiştir. Bu üslubun ilintili olduğu her bir ilim dalı için farklı tanımlar yapılmıştır.

- Âlimler arasındaki görüş farklılıklarına rağmen tazmîni “bir kelimenin manasına diğer bir kelimenin manasını yüklemek” veya “anlam yönünden bir kelimenin iki kelimenin yerini tutması” şeklinde tanımlayabiliriz.

- Tazmîn üslûbu, beyân ve bedî’ ilimleriyle ilintili olması hasebiyle manaya aitken, nahiv ilmiyle ilintisi bakımından ise terkibe aittir.

- Tazmîn üslûbu fiillerde bulunmasının yanı sıra isim ve harflerde de bulunur.

- Belâgat ilminde, tazmîn edilmiş manayı genellikle hal olarak takdir edilen hazfedilmiş bir lafza delalet eden mezkûr fiilin tabilerinden kabul etmek gerekir.

2. Beyân İlmi ve Tazmîn Üslûbu

Belâgat âlimlerinin tazmîn üslûbunun dildeki konumunu belirlemek ve edebi türler içerisinde hangi kategoride yer alacağı konusunda sarf ettikleri yoğun çabanın neticesinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler umumiyetle ya tazmîni tanımlama veya onu anlamadaki farklı bakış açısından meydana gelmiştir. İhtilafa düştükleri en önemli konu ise tazmînin çeşidinin belirlenmesidir. Beyân ilmi kapsamında tazmîn sanatı genellikle hakîkat, mecâz, mecâz-ı mürsel, kinâye vb. farklı başlıklar altında ele alınmıştır.

2.1. Tazmîn Üslûbunun Hakîkat ve Mecâzla İlişkisi

Hakîkat, sözün takdim, te’hîr, temsil ve isti’âre olmaksızın vazedildiği yerde kullanılmasıdır. Yani söz ilk defa ne için anlamlandırılırsa onu ifade etmesine denir. Meselâ, “*وَإِحْسَانِهِ أَحْمَدُ اللَّهُ عَلَى نِعْمِهِ*”

²¹ ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-keşşâf*, 618.

Allah'ın nimetlerine ve ihsanına hamt ederim." örneğinde bütün kelimeler hakîkî anlamda kullanılmıştır.²²

Abdülkâhir el-Cürcânî (öl. 471/1078) de hakîkati şöyle tanımlamaktadır:

"Kendisiyle herhangi bir vâzı'nın (kelimeye anlamını veren) vaz' esasında (kelimeye anlamını verdiği anda) belirlediği mana veya herhangi bir muvâzaa (anlam verilmesi) esasında belirlenen mana ve bu mana hususunda vaz'dan başka bir şeye dayanmayan kelimeye hakikat denir. Bu tarif, bir kelimenin hem ilk vaz'ını (ilk verilen anlam) hem de sonraki vaz'ını (Sonradan verilen anlam) kapsar. Mesela bir adam oğluna Zeyd (زيد) ismini verdiği zaman, bu durumda sonraki vaz' ile oğluna Zeyd (زيد) adını veren bu adamın hali, daha önce Zeyd (زيد) kelimesini زَادَ-يَزِيدُ fiilinin masdarı olarak vaz' eden dilcinin haliyle aynıdır. Bu açıdan dilcinin Zeyd (زيد) kelimesini bu adamdan önce زَادَ-يَزِيدُ fiilinin masdarı olarak vaz' etmesi bu duruma zarar vermez. Bu şahıs oğluna isim verirken içinde yaşadığı toplum ile istişarede bulunmuştur. Zira bu adam oğluna Zeyd (زيد) ismini verirken sıfırdan vaz' etmekte ve bu hususta önceki lugavî vaz'a herhangi bir şekilde istinad etmemektedir."²³

Hakîkatin tanımını yapan âlimlerden bir de İbnü'l-Esîr'dir (öl. 607/1210). O, bu konu üzerinde durmuş ve şunları söylemiştir.

"Dilbilimdeki hakikat, bir nesnenin zâtı yani kendisi olan hakikat değil, manalara delaleti bakımından lafızların hakikatidir. Bu durumda lafzî hakikat, lafzın dilin temelinde kendisi için vaz' edilen manaya delalet etmesidir. Müsemmanın karşılığında konulan isim de kendisi için hakikattir. Başka bir isme aktarırsa mecâz olur. Örnek vermek gerekirse, şayet 'güneş' derken ışık veren büyük yıldızı kastetmişsek bu isim o nesne hakkında hakikattir. Çünkü onun karşılığında vaz' edilmiştir. Yine (deniz) dediğimizde,

²² Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî, *es-Sâhibî fî fıkhi'l-luğati'l-'arabiyyeti ve mesâilihâ ve Süneni'l-'arab fî kelâmihâ*, thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 1993), 203.

²³ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 350-351.

tuzlu, devasa su öbeğini kastetmişsek, bu isim hakîkattir. Zira onun karşılığı olarak vaz ' edilmiştir."²⁴

Sekkâkî (öl. 626/1229), hakîkati "kelimenin herhangi bir te'vîl olmaksızın delalet ettiği manada kullanılması"²⁵ şeklinde tarif eder. Sekkâkî'nin tanımını ayrıntılı şekilde izah eden Hatîb el-Kazvînî (öl. 739/1338), hakîkatin, tanımda geçen *الْمُسْتَعْمَلَة* (kullanılan) ifadesiyle 'kullanılmayan' kelimededen farklı olduğunu ifade eder. Zira kelime kullanılmadan evvel hakikat diye isimlendirilemez. Yine tanımda geçen *مَا وَضِعَتْ لَهُ* (delalet etme, tahsis edilen) ifadesi ile de hakîkatin kastedilen mananın dışındaki yanlış kullanım ve mecâzdan ayırt edildiğini dile getirir.²⁶

Seyyid Şerif Cürçânî (öl. 816/1413), hakîkatin tanımını yaparken şunları ifade etmektedir:

"Hakikat, ismin tayin ve tahsis olunan manada kullanılmasıdır. *مفعولة* vezninde *فعليلة* yani ismi mef'ûl manasındadır. *أَثَبْتُ* fiili *حَقَّ* (Kantlamak, göstermek, ortaya çıkarmak, ispatlamak) anlamlarına geldiğine göre hakikat, 'şüphe bulunmayan, ortaya çıkmış, ispatlanmış, kanıtlanmış' vb. manalara gelir. *الحَقِيقَة* kelimesindeki te (ة) harfi *الغَلَامَة* kelimesinde olduğu gibi müenneslik için değil, vasfiyetten ismiyyete intikal için gelmiştir. İstilahta ise, kelimenin vazedildiği yani delalet ettiği manada kullanılmasıdır."²⁷

Mecâza gelince, belâgat âlimleri bu konuyu kitaplarında geniş bir şekilde ele almışlar, mecâzın mahiyetini, çeşitlerini, belâgat ve sanat açısından değerini açıklamışlardır. Bu açıklamayı yapanların öncülerinden olan İbn Fâris (öl. 395/1004) mecâzı şu şekilde tanımlamıştır:

"Mecâz kelimesi *جَازَ - جَازَ* fiilinden alınmıştır. Örneğin *جَازَ بِنَا فُلَانًا* 'Falanca bize uğradı' ve *جَازَ عَلَيْنَا فَارِسَ* 'Faris bizi geçti' dediğinde asıl manada kullanmış olursun. Ardından *أَنَّ*

²⁴ Ebu'l-Feth Ziyâuddîn Nasrullah b. Muhammed b. Abdülkerim eş-Şeybânî İbn'ül-Esîr, *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfi-Bedevî Tabâne (Kahire: Dâru Nehzeti Mısr, ts.), 1/85-86.

²⁵ Ebû Ya'kûb Yusuf b. Muhammed es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2000), 467-468.

²⁶ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâğâ*, thk. Muhammed Abdu'l-Mun'im Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Lübânî, 1985), 2/392

²⁷ Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Dâru Edyan li't-turâs, ts.), 121.

كَمَا تَفْعَلُ كَمَا 'şöyle yapman caizdir' yani geçerlidir, reddedilmez ve engellenmez demiş olursun. Yine عِنْدَنَا دَرَاهِمٌ وَضِحٌ وَارِبَةٌ وَ أُخْرَى نُحْمَرُ حَوَارِ الْوَارِبَةِ 'bizde tartılmış katışksız dirhemler ve tartılmışın yerine geçen başka dirhemler var' dediğinde, bu dirhemler tartılmamış bile olsa tartılmış olanına yakınlığından dolayı onun yerine geçerlidir demiş olursun. İşte bu mecâz ifademizin açıklamasıdır."²⁸

Ona göre hakîkî manalı söz inkâr edilemeyen kurallara göre uygulanır. Bazen de ifadenin yakınlığından dolayı asıl manasının yerine başka manada kullanılması mümkün olur. Ancak bu kullanımda teşbih, isti'âre ve birincisinde olmayanın terk edilmesi vardır. Örneğin, عَطَاءُ فُلَانٍ مُزْنٌ 'Falancanın ihsanı sağanak yağmur bulutu gibidir' ifadesi teşbihtir. 'Onun ihsanı çoktur' ifadesinin yerine kullanılmıştır.²⁹

İbn Reşîk el-Kayrevânî (öl. 456/1064), mecâzın belâgat açısından önemini açıklamasına ek olarak dil ve belâgat yönünden tanımını da yapmış ve şunları söylemiştir: "Mecâz sözün yolu, çıkış noktası ve (جَزَتْ) fiilinden mastardır."³⁰ Ayrıca İbn Kuteybe'den (öl. 276/889) şunları nakletmiştir: "Şayet mecâz yalan bir ifade olsaydı kesinlikle konuşmalarımızın çoğu batıl olurdu. Çünkü biz, نَبَتَ الْبَيْتِ 'bitki filizlendi', طَالَتِ الشَّجَرَةُ 'ağaç uzadı', أَيْبَعَتْ 'meyve olgunlaştı', أَقَامَ الْجَبَلُ 'dağ dikildi', رَخِصَ السَّعْرُ 'fiyatlar düştü' deriz."³¹

Mecâzın belâgati konusunda da şunları söylemiştir.

"Çoğu konuşmada mecâz hakikatten daha belîğ, kalp ve kulaklara etkisi daha güzeldir. Bütün lafızlarda hakîkî manaların dışındaki kullanımlar yine tamamen imkânsız değilse tevîl şekillerinden birine ihtimali olması sebebiyle mecâzdır. Böylelikle teşbih, isti'âre vb. uygulamalar da mecâz başlığı altında dilsel güzelliklerden sayılırlar. Ne var ki âlimler mecâza –yani mecâz ismine- bizâtihî bir başlık açmışlardır. Böylece bir nesneyi ona yakın olan ya da bir sebepten ona dâhil olan bir şeyin ismiyle adlandırmışlardır. Cerir (İbn 'Atiyye) şunları söylemektedir:

إِذَا سَقَطَ السَّمَاءُ بِأَرْضٍ قَوْمٍ رَعَيْنَاهُ وَ إِنْ كَانُوا غَضَابًا

²⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fikhi'l-luğa*, 203-204.

²⁹ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fikhi'l-luğati'l-'arabiyyeti ve mesâilihâ ve süneni'l-'arab fî kelâmiyhâ*, 203-204.

³⁰ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî 'mehâsini's-ş-i'ri ve nakdih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1981), 1/266.

³¹ el-Kayrevânî, *el-'Umde fî 'mehâsini's-ş-i'ri ve nakdih*, 1/266.

‘Eğer bir kavmin toprağına yağmur düşerse kızsalar bile onu otlatırız.’ Burada semaya yakınlığı sebebiyle yağmur kastedilmiştir. Yine semâ ile bulutların kastedilmesi de caizdir. Zira gölgelendiren her şey semâdır. Şair سَقَطَ ‘düşmek’ ifadesiyle gökyüzündeki yağmurun düşmesini kastedmiştir. Şair yine رَعَيْتَاهُ ‘otlatırız’ ifadesini kullanmıştır. Yağmur otlatılmaz, ancak burada yağmur sebebiyle yetişen bitkiler kastedilmiştir ve bunların tamamı mecâzdır.”³²

Mecâz kavramına eserlerinde yer veren belâgat âlimlerinden biri de Abdülkâhir Cürcânî’dir. O, mecâz kavramı hakkında şunları ifade etmektedir:

“Mecâz, aralarındaki münasebetten dolayı kendisiyle, vaz’ edildiği ilk mananın dışında ikinci bir mana kastedilen kelimedir. Dilersen şöyle de diyebilirsin: ‘Mecâz, vaz’ edildiği manadan alınıp kendisi için vaz’ edilmediği manaya nakledilen ve bu nakil esnasında asıl mana ile kelimenin nakledildiği ikinci mana arasındaki bir münasebet dolayısıyla baştan yeni bir vaz’ olmayan kelimedir. Bu tanımdaki mülâhaza/münasebet ifadesinin anlamı, mananın cümlede şu anda kastedilenin dışında bir manaya isnat edilmesidir. Ne var ki bu isnat güçlü veya zayıf olabilir.”³³

El-Cürcânî, mecâz kavramını aşağıdaki örneklerle açıklamaktadır:

“Eğer aslana benzeyen bir adamı kastederek ‘bir aslan gördüm’ dersen, burada birincinin ikinciye ihtiyaç duyduğu konusu sana kapalı gelmeyecektir. Çünkü aslan kelimesinin senin mübalağalı bir şekilde teşbih yaparak kastettiğin manada bir adam için kullanılması tasavvur edilemez. Burada aslan manasının bulunması bir vehimdir. Ancak o manayı gözünün önündeki bir yırtıcıya isim olarak kullanırsan bu mümkün olabilir. Bu bilinmesi zorunlu olan bir dayanaktır. Şayet bunu vehminden çıkarmaya çalışırsan imkânsız bir şey için uğraşmış olursun. Ne zaman asıl olmaksızın bir fer’ düşünölmüştür? Yine ne zaman müşebbeh/benzetilen müşebbehün bihten/kendisine benzetilenden başkasına isnat edilmiştir?”³⁴

İbnü’l-Esîr de mecâz konusuna değinmiş ve daha önce verilen tanımlara paralel birtakım açıklamalarda bulunmuştur. O, mecâzı tarif ederken şunları ifade etmiştir:

“Mecâz, dilin aslında kendisi için vaz’ edilen mananın dışında bir mana kastedilen şeydir. Mecâz, حَاز ‘aşmak, taşmak’ fiilinden gelmektedir. Mana konumundan

³² el-Kayrevânî, *el-’Umde fi ’mehâsini’ş-şî’ri ve nakdih*, 1/266.

³³ el-Cürcânî, *Esrâru’l-belâğâ*, 351-352.

³⁴ el-Cürcânî, *Esrâru’l-belâğâ*, 352.

taştığında bir konumdan diğerine aşmış olmaktadır. زَيْدٌ أَسَدٌ 'Zeyd aslandı' ifademiz buna örnek olarak verilebilir. Aslında Zeyd insandır, aslan ise mahiyeti bilinen hayvandır. Burada insanıyettten alıp aslanlığa vermiş olmaktadır. Yani aralarındaki bağlantı vesilesiyle bundan şuna geçmiş oluyoruz. Bu bağlantı da cesarettir."³⁵

İbnü'l-Esîr, her mecâzda hakîkatin var olduğu düşüncesindedir. Bu düşüncesi, belki de Cürcânî'nin yukarıda geçen "asılsız bir fer' düşünülemez." görüşüne benzemektedir. İbnü'l-Esîr sözlerine mecâzın belâgatteki değerinden bahsederek başlamış ve şunları söylemiştir:

"Mecâz, belâgat ve fesâhatte kullanılması bakımından hakîkatten evladır. Çünkü böyle olmasaydı, asıl olan hakîkat onun fer'i olan mecâzdan daha evla olurdu. Ne var ki durum böyle değildir. Zira belîğ konuşmanın faydasının, maksadını canlandırma ve betimleme yoluyla sanki gözüyle görüyormuş gibi dinleyicinin benliğinde ortaya konulmasında olduğu ispatlanmıştır."³⁶

Belâgat âlimlerine göre mecâz, aklî ve lugavî olmak üzere iki çeşittir. Onlar, mecâzi aklî ile fiilin ya da fiil manalı kelimenin, kendisine ait olmayıp kendisiyle ilişkili olan şeye te'vîl yoluyla isnat edilmesini kastetmektedirler.³⁷ Kazvînî, mecâzın bu türünü aklî olarak adlandırılmasının illetinden bahsederek şunları söylemiştir.

"Mecâz kelimesi vaz' ediliş yerine akıl kelimesine dayanmaktadır. Çünkü söz dili vaz' edene göre değil, konuşanın iradesiyle ortaya çıkmaktadır. (ضرب) fiili vaz' eden sebebiyle (ضرب) fiilinin haberi olmaz. Aksine (الضرب) eyleminin Zeyd'e fiil olarak ispat edilmesi sebebiyledir. Burada dili vaz' edene dönen (ضرب)'nin çıkışı değil vurmaya ispat etmesidir. Yine (ضرب)'nin gelecek zaman değil geçmiş zamana ispat edilmesidir. (ضرب) fiilini ispat edenlerin tayini ise onu haber olarak kastedenlerle alakalıdır."³⁸

Mecâzın ikinci çeşidi ise mecâz-ı lugavîdir. Âlimler bu nevi mecâz ile lafızların lugavî hakîkatlerinden aralarında bir bağlantı ve benzerlik olan başka manalara nakledilmesini kastetmektedirler. Bu mecâz müfred lafızda ve cümlede gerçekleşmektedir. Bu nevi mecâz da istî'âre ve mecâz-ı mürsel olmak üzere iki kısımdır. İstî'âre, hakîkî mana ile mecâzî mana arasındaki alakanın müşabehet/benzerlik olduğu lugavî mecâz türüdür.

³⁵ İbn'ül-Esîr, *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtibi ve's-sâ'ir*, 1/84-85.

³⁶ İbn'ül-Esîr, *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtibi ve's-sâ'ir*, 1/88.

³⁷ el-Kazvînî, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâğâ*, 2/392.

³⁸ el-Kazvînî, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâğâ*, 1/99-100.

Mecâz-ı mürsel ise hakîkî mana ile mecâzî mananın arasındaki alakanın müşabehet dışında bir şey olduğu lugavî mecâz türüdür.³⁹

Yukarıda verilen tanımlar ve görüşler çerçevesinde belâgat âlimleri tazmîn üslûbunun hakîkat mi yoksa mecâz mi olup olmadığı konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Onlar tazmînin yerini belirlemede zorlanmışlardır. Tazmîn hakîkat mi yoksa mecâz mı ya da ikisi arasında bir konumda mı? Belâgat ulemasından bir grup şu görüşü ifade etmişlerdir: Tazmîn hakîkatin bir türüdür. Çünkü onların geleneğinde asıl olan lafzın hakîkî manasında kullanılmasıdır. Ancak fer'î olarak kullanılmaksızın asıl manaya uygun olan başka bir mana kastedilebilir. Ya da onun için başka bir lafız takdir edilir. Tazmîn, kinâye ya da idmâr babından olmayıp aksine hakîkat kabilindedir. Burada hakîkî manası ile uygun düşen ve kastedilirken kendisine tabi olan başka bir mana hedeflenmektedir.⁴⁰

İkinci grup belâgat uleması tazmînin hakîkat ve mecâzın bileşimi olduğu görüşündedirler. Bu görüş, mezkûr lafzın kendi manasına ve karine ile hafzedilmiş lafzın manasına delalet etmesi dolayısıyla olmaktadır. Bu görüş, karinenin asıl mananın kastedilmesini engellemesini şart koşmayan usûlculere aittir.⁴¹

Üçüncü grup ise tazmîni hakîkata mukabil mecâzın bir bölümü olarak ya da alakanın müşabehet haricinde bir şey olduğu mecâz-ı mürsel olarak kabul etmektedirler.⁴²

Cümlede lafzın delaletini siyâk ya da lafzın varid olduğu makam belirler. Kelime veya lafzın kullanılmadan önceki manası ya mücerred ya da mutlak manadır. Lafız bu mutlak manadan çıkıp siyâka yani bu sözü duyan kimseye uygun olarak yeni bir manaya nakledildiğinde bu yeni bir mana olur. Buna göre belâgatteki tazmînin yerinin belirlenmesi lafzın siyâk ya da belâgat açısından hangi amaçla gelmişse ona göre şekillenir. Başka bir deyişle, lafzın cümledeki delaletine göre belirlenmesi en uygun

³⁹ Hâmid, *et-Tazmîn fi'l-'Arabiyye*, 11.

⁴⁰ el-Ezherî, *Serhu't-tasrîh 'ale't-tavzîh*, 2/5; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/564

⁴¹ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/567

⁴² Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/565

metot olacaktır.⁴³ Buna göre tazmîn, terkipte asıl mananın murad edilmesiyle hakikat ile asli mananın dışında farklı bir anlamın kastedilmesiyle de mecâzla ilintilidir. Zira tazmînde anlam yönünden bir kelime ile iki kelimenin kastedilmesi esastır.

2.2. Tazmîn Üslûbunun Kinâye ile İlişkisi

Tazmînle ilgili beyân ilminin rükünlerinden üçüncüsü kinâyedir. Sülâsî mücerred birinci baktan يَكْنُو - كَنَا filinin ve ikinci baktan يَكْنِي - كَنِّي fiilinin mastarı olan kinâye, sözlükte “bir şeyi tasrih etmemek ve gizlemek” gibi anlamlara gelir.⁴⁴ Kısaca örtülü anlatım demektir.⁴⁵ Terim olarak ise kelamda aslî mananın yanında başka bir mananın anlatıldığı kelime veya terkibe denir.⁴⁶

Şairler, yazarlar ve belâgat âlimleri kinâye konusuna ihtimam göstermişler, şiirlerinde ve eserlerinde bu konuya geniş bir biçimde yer vermişlerdir. Belâgat âlimlerinden kinayenin en belirgin ve en açık tanımını Abdülkâhir el-El-Cürçânî, İbnü'l-Esîr ve el-Kazvînî yapmıştır.⁴⁷ El-Cürçânî, kinâyeyi şöyle tanımlamıştır:

“Burada kastedilen, konuşanın bir manayı dilde kendisi için vaz' edilen anlamı zikretmeden talisi ve redifi olan bir anlamı delil getirerek ifade etmek istediği manaya imada bulunmasıdır. Bunun örneği bir kimsenin boyunun uzunluğu kastedilerek هُوَ طَوِيلُ النَّجَادِ ‘onun kılıcının bağı uzundur’ denilmesidir. Bir diğer örnek de كَثِيرُ الرِّمَادِ ‘külü bol’ demektir ki bununla misafirin çok olduğu kastedilmiştir. Yine kadın için نَزِيمُ الضُّحَى ‘uykusu çok’ denilerek kadının işlerine yeten bir hizmetçisinin olduğu kastedilmiştir.”⁴⁸

Görüldüğü üzere bütün bu örneklerle bir mana kastedilmiş, ardından lafzı zikredilmemiş ancak başka bir mana yerine getirilip zikredilerek lafza ulaşılmıştır. Boy uzarsa kılıcın da uzayacağı, misafir

⁴³ Hâmid, *et-Tazmîn fi'l-'arabiyye*, 13.

⁴⁴ Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi* (İzmir: Nil Yayınları, 1999), 216.

⁴⁵ İsmail Durmuş, “Kinâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/34.

⁴⁶ Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Dürûsu'l-belâğîyye* (Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-Eser, 2004), 149; Durmuş, “Kinâye”, 26/34.

⁴⁷ Hâmid, *et-Tazmîn fi'l-'arabiyye*, 14.

⁴⁸ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü'l-Hâneî, ts.), 66.

çoğalırrsa tencerenin küllerinin de çoğalacağı, şayet kadın müreffeh ise ve kendisine yetecek bir hizmetçisi varsa bunu kuşluk vaktine kadar uyumasının izleyeceği görünmez mi?⁴⁹

İbnü'l-Esîr, kinâyeye konusunda şunları ifade etmektedir:

“Kinâyeye, hakikat ve mecâzı birleştiren bir vasıf ile hem hakikat hem mecâza hamledilmesi caiz olan bir manaya delalet eden her lafızdır. Bunun delili şöyle açıklanabilir: Kinâyenin asıl vaz’ edilişi bir şeyi, başkasını kast ederek konuşmamızdır. كَتَيْتُ بِكُنَا عَنْ كُنَا ‘bununla şunu ima ettim’ denilmiştir. Bu, konuştuğum şeye de kastettiğim başka bir şeye de delalet eder. Buna göre kinâyeye lafzın iki manayı da içermesi nedeniyle ya hakikat- mecâz, ya mecâz - mecâz veyahut da hakikat - hakikat bağlamında gerçekleşecektir.”⁵⁰

İbnü'l-Esîr, kinâyeyi belâgat ilmindeki değeri açısından iki kısma ayırmıştır: Birincisi kullanılması güzel görülen, ikincisi ise güzel görülmeyip konuşmada fahiş ayıp sayılan kinâyeye çeşididir.⁵¹ İbnü'l-Esîr ayrıca belâgat âlimlerinden bir grubun kinâyeyi üçe ayırdığından bahsetmiştir. Bunlar: Temsîl, irdâf ve mücâveredir. Temsîl ile bir manaya işaretin kastedilip başka bir manaya ait lafzın vaz edilmesini kastetmişlerdir. Böylece işaret edilmek istenen manaya misal verilmiş olmaktadır. Örneğin, فُلَانٌ نَقِيٌّ النَّوْبِ ‘falancanın elbisesi temizdir’ yani ayıptan beridir denilmesi gibi. İrdâf: bir manaya işaretin kastedilip başka bir manaya ait lafzın vaz edilmesi ve bunun işaret edilmesi kast olunan mananın redifi/benzeri ve lazımı olmasıdır. Meselâ, فُلَانٌ طَوِيلُ النَّجَادِ ‘falancanın kılıcının bağı uzundur’ yani boyu uzundur sözünde olduğu gibi. Çünkü kılıcın uzunluğu boy uzunluğunun redifi/benzeri ve mülazımıdır. Bu durum ayıplardan beri olmaktan kinâyeye olarak elbisesi temiz demekten farklıdır. Çünkü elbisesi temiz olmak, kılıç uzunluğunun boy uzunluğunu da gerektirdiği gibi ayıplardan beri olmayı gerektirmez. Mücâveret ise, bir şeyi zikretmeyi isteyip ardından onu bırakıp yakınında olan bir şeyi zikretmektir. Antere b. Şeddad’ın (öl. 614) aşağıdaki şiiri buna örnek olarak verilebilir:

فُرْنَتْ بِأَزْهَرَ فِي السَّمَالِ مُقَدَّمٌ   بُرْجَاجِيَّةٌ صَفْرَاءُ دَاتَا سِرَّةٌ

⁴⁹ el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 66.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, 3/52.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, 3/58.

'Çizgileri olan sarı bir kadehten (şarabı) içtim. Ağzı tıkalı ibriğin yanına koyulmuş.'

Şair kadeh kelimesi ile şarabı kastetmiş, kadehi şaraptan kinâye olarak zikretmiştir. Çünkü şarap kadehle birlikte bulunmaktadır.⁵²

Hatîb el-Kazvînî ise Abdülkâhîr el-Cürcânî ve İbnü'l-Esîr'in kinâye tanımlarına paralel olarak kinâyeyi şu şekilde tarif etmiştir:

"Kinâye, asıl manasının kastedilmesi caiz olmakla beraber lâzîmî anlamı murad edilen lafızdır. Örneğin: فُلَانٌ طَوِيلٌ الْبِجَادِ 'falancanın kılıcının bağı uzundur' yani boyu uzundur ya da فُلَانَةٌ تُوْرِمُ الصُّحِي 'falan kadının uykusu çoktur' yani refah içindedir, bir hizmetçisi vardır ve işlerini yoluna koymak için kendisinin çalışmasına ihtiyacı yoktur, demek bu kabildendir. Bununla beraber tevil yapılmaksızın kılıç bağının uzunluğu ve kuşluk vaktine kadar uyumanın kastedilmesine de bir mani yoktur."⁵³

Belâgatteki kinâye kavramına dair bu tanım, belâgat âlimlerinden bazılarının şu görüşü benimsemelerine neden olmuştur: Tazmîn bu kavramın altına girer. Dolayısıyla tazmin kinâye çeşitlerinden biridir. Buna göre tazmîn kendisiyle iki mana kastedilen bir lafızda cereyan etmektedir. Birincisi, makam ya da siyâkta kastedilendir. Yani kelimenin bulunduğu makam ve cümlede geçtiği yer, onun anlamını belirlemektedir. İkincisi ise asıl manadan yani dilin temelinde kendisi için konulmuş manadan anlaşılardır. Kinâyenin durumu budur. Bununla beraber belâgat ulemasından başka bir grup ise tazmîni kinâyeden saymamışlardır. Bunların başında İbn Kemal Paşa gelmektedir. O, kinâye ve tazmîni ayırarak şöyle demektedir:

"Tazmînde 'bir lafızda iki mananın irade edilmesi gerekir' cümlesi, her iki mananın iradenin bir kısmı olması açısından. Bu açıdan tazmin kinâyeden ayrılır. Çünkü kinâyede iki manadan birisi iradenin bütünü diğeri ise vesilesidir ve asaleten kastedilen o değildir."⁵⁴

Verilen bilgiler muvacehesinde tazmîn üslubu, hakîkat ve mecâz ile ilintili olduğu gibi kinâye ile de ilintilidir. Zira kinâyede söylenen söz ile asıl manaya paralel olarak farklı bir anlam ifade etmek mümkündür. Kılıcının bağı uzun olan birisini ifade ettiğimizde hem hakîkî anlamda

⁵² İbn'ül-Esîr, *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-sâ'ir*, 3/58.

⁵³ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğâ*, 2/456.

⁵⁴ Hâmid, *et-Tazmîn fî'l-'arabiyye*, 15-16.

kılıcının bağının uzunluğu hem de buna bağlı olarak uzun kılıç bağı taşıyan kişinin boyunun uzun olduğunu rahatlıkla anlayabiliriz. Dolayısıyla kinâyede bir cümlede ifade edilen terkipte hem aslî anlam hem de dolaylı olarak farklı anlam ortaya çıkıyorsa, tazmîn de durum bundan farklı değildir. Onda da bir kelime ile iki farklı anlam murad edilmektedir. Bu yönüyle tazmîn kinâyeden farklı düşünülmemelidir. Ancak cümlede terkipten geçtiği makam veya cümlenin akışı, daima lafzın dilsel değerini belirleyen en temel unsurdur.

3. Bedî İlmi ve Tazmîn Üslûbu

Tazmîn üslûbu, erken dönem belâgat âlimleri tarafından beyân ilminin yanı sıra bedî ilminin konularından biri olarak da ele alınmıştır. Bedî ilminin kurucusu kabul edilen İbnü'l-Mu'tez (öl 296/908),⁵⁵ tazmîn üslubunu ilk defa bedî ilminin konularında arasında saymış fakat bu üsluba ait bir tanım yapmamıştır. Eserinde verdiği misallerden onun tazmîn ile bir şairin diğer bir şairin şiirinden bir beyit veya daha azını almasını ve şiirine ilave etmesini kastettiğini ifade edebiliriz. O, tazmîne şu şiirini misal vermektedir:

و لَقَدْ سَمَا لِلْحُرْمِي فَلَمْ يَقُلْ   بَعْدَ الْوَعْيِ لَكِنْ تَصَائِقَ مُقَدِّمِي

"Hürremî yüceldi ve savaştan sonra 'saldırı alanım daralmıştı' demedi."⁵⁶

Tazmîn yapılan kısmı Antere'nin şiirinden alınmıştır:

إِذْ يَتَّقُونَ بِي الْأَسِنَّةَ لَمْ أَحِمْ   عَنْهَا وَلَوْ أَنِّي تَصَائِقَ مُقَدِّمِي

"(Arkadaşlarım) benimle düşman mızraklarından sakınırken ben korkmadım. Ancak saldırı alanım daralmıştı."⁵⁷

İbnü'l-Mu'tez'den sonra İbn Reşîk tazmînin çerçevesini kısmen genişletmiş ve serikatü'-ş-şi'ir yani şiir hırsızlığı ile karışmasına mani olmak için tazmînin tanımını açık bir şekilde yapmıştır. O, tazmîni şöyle tanımlamaktadır: "Tazmîn, bir şiirin beyit ya da parçasını alıp kendi

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Nasrullah Hacmüftüoğlu, "Bedî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320-322.

⁵⁶ Abdullah b. Mu'tez, *Kitâbü'l-bedî*, (Beyrut: Dâru'l-Mesîre, 1982), 64.

⁵⁷ 'Antere b. Şeddâd el-'Absî, *Divanu 'Antere b. Şeddâd el-'Absî*, nşr. Muhammed Sa'îd Mevlevî (Beyrut: Mektebu'l-İslamî, 1964), 172.

şiiirinin sonuna ya da ortasına aynı şiiirmiştir gibi getirmektedir.”⁵⁸ O, tazmîne aşağıdaki şiiiri misal olarak vermektedir:

يَا خَاطِبَ الشَّيْبِ وَالْأَيَّامِ تُظْهِرُهُ
هَذَا شَبَابٌ لَعَمْرُ اللَّهِ مَصْنُوعٌ
أَذَكَّرْتَنِي قَوْلَ ذِي لُبِّ وَتَجْرِبَةٍ
فِي مِثْلِهِ لَكَ تَأْدِيبٌ وَتَفْرِيعٌ
إِنَّ الْجَدِيدَ إِذَا مَا زِيدَ فِي خَلْقِي
تَبَيَّنَ النَّاسُ أَنَّ الثَّوْبَ مَرْفُوعٌ

“Ey saçları ağarmış kişi! Günlerin akışı, bunu ortaya çıkaracaktır. Bu gençlik, Allah’a yemin ederim ki, sahtedir.

Sen bana zeki ve tecrübeli birinin sözünü hatırlatıyorsun / ki bu sözde senin için terbiye ve azarlama vardır.

Yıpranmış bir elbise, yeni ipliklerle dikildiğinde / insanlar, bunun yamalı bir elbise olduğunu anlarlar.”⁵⁹

O, misal olarak verdiği bu şiiirinde tazmîn edilen beytin hangisi olduğunu izah etmemiştir. Ancak tazmîn ettiği beytin meşhur olması tabiidir. Aksi takdirde serikatü’ş-şî’r olurdu ki o bu kavramı tazmînin tanımında vermiş ve tazmînin bundan ayırt edilmesi gerektiğini izah etmiştir.

Bed’ ilminde tazmîn konusuna değinen âlimlerden biri de İbnü’l-Esîr’dir. O, tazmîn ve iktibas tek bir kavram olarak tazmîn altında birleştirmiş ve Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerden bir bölüm almayı da tazmîn olarak adlandırmıştır. Birçok belâgat âlimi Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerden parçalar almayı tazmîn olarak adlandırırken o da bu nevi tazmîni hasen tazmîn olarak nitelemiştir. Hasen tazmîni de küllî ve cüz’î olmak üzere iki bölüme ayırmıştır. Küllî tazmîn, âyet veya hadisin tamamen zikredilmesi, cüz’î tazmîn ise âyet ve hadisin bir kısmının ifadenin içine yerleştirilerek onun bir parçası olması şeklinde tanımlamıştır.⁶⁰ O, Kur’ân-ı Kerîm’den tazmîn yapmayla alakalı bir uyarı yapmak zorunda kalmış ve şu yorumu eklemiştir:

“Bu sözü ben söyleyemiyorum. Zira Kur’ân-ı Kerîm açıklanmaya muhtaç olmayacak şekilde açıktır, bu nasıl saklanabilir? Kur’ân, insan ve cinlerin bir araya gelseler bile benzerini getiremeyecekleri mu’ciz bir kelimedir. Kur’ân ve Kur’ân olmayan sözlerin ayırıştırılmasında bir tartışma varsa, şayet Kur’ân’dan bir kısım iki kelimedeki

⁵⁸ el-Kayrevânî, *el-’Umde fi ’mehâsini’ş-şî’ri ve nakdih*, 2/84.

⁵⁹ el-Kayrevânî, *el-’Umde fi ’mehâsini’ş-şî’ri ve nakdih*, 2/84.

⁶⁰ İbn’ül-Esîr, *el-meselu’s-sâir fi edebi’l-kâtibi ve’ş-sâ’ir*, 3/200.

farkı bilmeyen birinin yanında söze dâhil edilmişse ona söylenecek bir şey yoktur.

Eğer konuşma bu farkı bilen biriyle yapılmışsa Kur'ân ve Kur'ân olmayan ifadeler o

kimseye gizli olmayacaktır.⁶¹

İbnü'l-Esîr'e göre bir diğer tazmîn türü de şair veya yazarın vermek istediği anlamın tekit edilmesine yardımcı olması için şairin şiirine, yazarında yazısına başkasının şiir ve yazısından bir bölümü tazmîn etmeleridir.⁶²

Tazmîn konusunu ele alan ve izah eden âlimlerden biri de Muhammed b. Ali el-Cürcânî'dir (öl. 729/1329). O, tazmîni şöyle tanımlamıştır: "Şairin başkasının şiirinden bir bölümü kendi şiirine yerleştirmesidir. Eğer alınan bir beyit ve daha fazlası ise isti'âne, bir mısra ve daha azı ise îdâ' veya refv olarak isimlendirilir."⁶³ Onun tazmîni değerlendirmesinden beytin tazmîn ettiği manaya delaletini vurgulaması ön plana çıkmaktadır. Bazen de bu mana beytin içerdiği manaya delalet etmez.⁶⁴ Bu durum büyük ihtimalle tazmîn edilen beytin meşhur olmasından kaynaklanmaktadır. O, buna şu şiiri misal olarak zikretmiştir:

كَانَتْ بِلَهَيْبَةِ الشَّيْبَةِ سَكْرَةً   فَصَحَوْتُ وَاسْتَبَدَلْتُ سِيرَةَ مُجْمِلِ
وَقَعَدْتُ أَنْتَظِرَ الْفَنَاءَ كَرَاجٍ   عَرَفَ الْمَحَلَّ قَبَاتَ دُونَ الْمَنْزِلِ

"Gençliğin bolluğu sarhoşluktur. Uyandım ki hepsi bir hayata dönmüşmüş. Oturdum ve mekânı bilip de evsiz kalmış yolcu gibi yok olmayı bekledim."

Burada ikinci beyt Müslim b. Velîd el-Ensârî'ye (öl. 208/823) aittir ve alıntı yapılmıştır.⁶⁵

Hatîb el-Kazvîni de tazmîn konusuna temas eden ve mevzuyu oldukça tatmin edici şekilde izah eden âlimlerdendir. O, tazmîni bir şairin diğerinden alması olarak sınırlandıran ulemanın görüşlerine paralel hareket etmiş ve şöyle tanımlamıştır: "Tazmîn, şairin başkasının şiirinden bir kısmını buleğâ nezdinde meşhur değilse uyarıyla beraber kendi şiirine yerleştirmesidir."⁶⁶ O, ayrıca bu konuda şunları ifade etmektedir:

⁶¹ İbn'ül-Esîr, *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, 3/200-201.

⁶² İbn'ül-Esîr, *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, 3/201.

⁶³ Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fî 'ilmi'l-belâğâ*, thk. Abdulkadir Hüseyin (Mektebetü Âdâb, 1997), 289.

⁶⁴ el-Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fî 'ilmi'l-belâğâ*, 289.

⁶⁵ el-Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fî 'ilmi'l-belâğâ*, 289.

⁶⁶ el-Kazvîni, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğâ*, 2/580.

“Bir beyit ve daha fazlasının tazmîn edilmesi isti’âne, bir mısra ve daha azının tazmîn edilmesi bazen îdâ’ bazen de refv olarak adlandırılır. Şayet şair, fikir isnat etmek ya da delilini güçlendirmek için bir beyit ve daha fazlasını tazmîn yaparak başkasının şiirinden alırsa bu isti’âne olmaktadır. Zira isti’âne ihtiyaca, özellikle de acze binaen olmaz. Bu bütün tazmîn mahallerinde bu şekildedir. Belki de bu noktada isti’âne ismi, amacı temsil ve istişhad olan tazmîn için uygun düşmemektedir. Bir mısra ve daha azının tazmîn edilmesi îdâ’dır. Çünkü ikinci şair, ilk şairin şiirinden bir bölümü kendi eserine koymak üzere ödünç almıştır. Bu ödünç alınan kısım kendi şiirine oranla az bir kısımdır. Bu aynı zamanda refv şeklinde de adlandırılmaktadır. Zira şair kendi şiirindeki yırtığı başkasının şiiri ile yamamaktadır.”⁶⁷

Yukarıda belâgat âlimlerinin bedî ilmindeki tazmîn kavramına bakış açıları tahlil edildiğinde üç farklı görüşün ortaya çıktığını ifade edebiliriz. Birinci grup iktibas ve tazmîni tazmîn kavramı altında birleştirerek izah etmişlerdir. İkinci grup tazmîni bir şairin diğerinden almasıyla sınırlandıran görüştür ki bu genelin görüşüdür. Üçüncü grup ise tazmîni başka bir terim olan îdâ’ veya refv diye isimlendirenlerdir.⁶⁸ Ama bütün belâgat âlimleri meşhur bir şairin beytinden alıntı yapmayı veya meşhur değilse bile bazı uyarıları dikkate alarak kısmen yapılan alımların şiire zarar vermeyeceği konusunda aynı kanaati paylaşmışlardır. Bu da tazmîn üslûbunun güzelliğini ve inceliğini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

4. İktibâs ve Tazmîn Üslûbu

İktibâs kelimesi *يُقْبَسُ مِنْ* – *قَبَسَ* sülâsî fiilinden türemiş ve ifti’âl babına nakledilerek *اِقْتِبَاس* şeklinde kullanılmaktadır. Sözlükte “ateşten köz almak, ilim istemek, ...den alıntı yapmak ve birisinin ilminden istifade etmek” gibi manalara gelir.⁶⁹ Terim olarak ise ayet ve hadis olduğunu belirtmeksizin ayet ve hadisin bir kısmını alarak sözü tezyin etmek ve

⁶⁷ Polat, *Leysu'l 'arîn fi hulâsati't-tazmîn*, 1/142.

⁶⁸ Hâmid, *et-Tazmîn fi'l-'arabiyye*, 23.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 5/3510-3511; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, thk. 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc vd. (Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1965), 16/349-352; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 117; İsmail Durmuş, “İktibas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52.

manayı teyit etmektedir.⁷⁰ Kur'ân-ı Kerim'de geçen “ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِيهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا ” *Bir zamanlar Mûsâ, ailesine, ‘(Şu uzakta) bir ateş bulunduğunu fark ettim. Size oradan bir haber ya da ısınmanız için ondan bir parça kor getireceğim’ demişti.*” ayetindeki⁷¹ قَبَسَ ile “ يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ ” ile “ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ لِلَّعَذَابِ ” *O gün münafik erkekler ve münafik kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: ‘Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.’ Şöyle denecek: ‘Geriye dönün de başka bir nur arayın!’ ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır.*” ayetindeki⁷² نَقْتَبِسْ kelimeleri ateşten veya ışıktan faydalanmak anlamında kullanılmışlardır.⁷³

Belâgat âlimlerinden bir kısmı, iktibas ile tazmîn arasında ayırım yapmamışlardır. Her ikisini de aynı kabul etmişler ve aralarında bir fark görmemişlerdir. Bu gayet doğal bir durumdur. Çünkü her ikisi de meşru çerçevede bir şeyi içirme veya bir yerden alıntı yapma şeklinde tanımlanmıştır. İktibas ile tazmîni farklı iki kavram olarak ele alanlar ise her ikisinin de tanımını ayrı ayrı yapmışlar ve aralarındaki farkı ortaya koymuşlardır.

Muhammed b. Ali el-Cürçânî, iktibas konusunda şunları ifade etmektedir: “İktibas, söze Kur'ân veya hadisten bir şey yerleştirmektir. Bu da iki kısımdır. Birincisi, mananın kendi mahallinden kaymamasıdır.” O, Ebü'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed el-Ebîverdî'nin (öl. 507/1113) şiirini buna misal vermektedir:

وَقَصَائِدٍ مِثْلُ الرِّيَاضِ أَضْعَفْتُهَا   فِي بَاجِلٍ ضَاعَتْ بِهِ الْأَحْسَابُ
فَإِذَا تَنَاشَدَهَا الرُّوَاهُ وَ أَبْصُرُوا   الْمَمْدُوحَ قَالُوا "سَاجِرٌ كَذَّابٌ"⁷⁴

‘Kasideler asaletin zayıf olduğu cimrinin yanına bıraktığım bahçeler gibidir. Raviler o kasideleri okuduğunda övüleni görürler ve ‘yalancı sihribaz’ derler.’

⁷⁰ el-Kazvîni, *el-İzâh fî ‘ulûmi’l-belâğa*, 2/575; el-Cürçânî, *el-İşârât ve’t-tenbihât fî ‘ilmi’l-belâğa*, 287; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 117; Ahmet Şen, *Lübnanlı Corcî Şâhin ‘Atiyye ve Şiirleri* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 244.

⁷¹ en-Neml 27/7.

⁷² el-Hadîd 27/13.

⁷³ İbrahim Kara, “Arap Belâgatında İktibas Sanatı”, *Artuklu Akademi/Journal of Artuklu Academia* 8 (1) 2021, 78-79.

⁷⁴ el-Mü’min 40/23-24.

İkincisi ise mananın mahallinden kaymasıdır. Bu da iki türdür: Birincisi, lafız değişmeden mananın mahallinden kaymasıdır. İbnü'r-Rûmî'nin (öl. 283/896) aşağıdaki şiiri örnek olarak verilebilir:

لَمَّا أَخْطَأْتُ فِي مَدْحِكَ   مَا أَخْطَأْتُ فِي مَنْعِي
لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَاتِي   "بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ"⁷⁵

'Ben seni övmeye hata ettimse de, sen beni mahrum bırakmada hata etmedin, Demek ki, ihtiyaçlarımı 'ekin bitmez bir vadiye' bırakmışım.'

İkincisi de lafız bir miktar değişmesiyle mananın kaymasıdır. Örnek olarak bazı Faslîların şu sözleri verilebilir:

قَدْ كَانَ مَا خِفْتُ أَنْ يَكُونَا   "إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ"⁷⁶

'Biz Allah'a döneneceğiz' olmalarından korktum."⁷⁷

Birinci şiirde geçen "سَاحِرٌ كَذَّابٌ" ifadesi "إلى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ" : Andolsun biz Mûsâ'ya âyetlerimizle ve apaçık bir kanıtla Firavun, Hâmân ve Kârûn'a gönderdik; ama onlar, 'O bir yalancı, bir sihirbaz!' dediler." âyetinden alınmıştır.⁷⁸

İkinci şiirde geçen "بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ" ifadesi "رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ : عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ" : Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinsin!"⁷⁹ âyetinden alınmıştır.

Üçüncü örnekte geçen "إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ" ifadesi ise "الَّذِينَ إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا "إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ" : Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, 'Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz' derler."⁸⁰ âyetinden alınmıştır.

Hatîb el-Kazvînî, iktibası şu ifadelerle tanımlamıştır: "İktibas, söze Kur'ân veya hadisten bir kısım ifadenin kendisinden olmaksızın yerleştirilmesidir." O, Ebu'l-Kâsım b. Hasen el-Kâtibî'nin aşağıdaki şiirini misal olarak vermiştir:

⁷⁵ el-İbrâhîm 14/37.

⁷⁶ el-Bakara 2/156.

⁷⁷ el-Cürçânî, *el-İşârât ve't-tenbihât fi 'ilmi'l-belâğa*, 287-288.

⁷⁸ el-Mü'min 40/23-24.

⁷⁹ el-İbrâhîm 14/37.

⁸⁰ el-Bakara 2/156.

مِنْ عَذْرٍ مَا جُرِمَ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ⁸¹
فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ⁸²

إِنْ كُنْتَ أَزْمَعْتَ عَلَى هَجْرِهَا
وَإِنْ تَبَدَّلْتَ بِنَا غَيْرَنَا

“Suçsuz yere bizden uzaklaşmaya niyet ettiysen, o halde bize düşen güzelce sabretmektir. Bizim yerimize başkasını tercih ediyorsan, bu durumda da, Allah bize yeter ve o ne güzel vekildir.”⁸³

Şiirde geçen “فَصَبْرٌ جَمِيلٌ” ifadesi “ وَجَاؤُ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ : Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Ya’küb, ‘Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında, (bana) yardım edecek olan ise ancak Allah’tır’ dedi.”⁸⁴ âyetinden, “فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ” ifadesi ise “ : Birtakım insanlar onlara, ‘İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun’ dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve ‘Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!’ diye cevap verdiler.”⁸⁵ âyetinden alınmıştır.

İbn Hicce el-Hamevî (öl. 838/1434), iktibası şöyle tanımlamıştır: “İktibas, konuşmacının sözlerine ayetten bir kelime ya da Allah’ın kitabından bir ayeti yerleştirmesidir. Bu üzerinde icma’ olan bir tanımdır.”⁸⁶ Hamevî, Kur’an’dan yapılan iktibas üçe ayırmıştır: Bunlar makbul, mubah ve merdud iktibaslardır. Makbul iktibas hutbe, vaaz, yemin ve Hz. Peygamber’e (s.a.s.) övgüde kullanılan iktibastır. Mubah iktibas aşk şiiri, makale ve kıssalarda kullanılan iktibastır. Merdud iktibas ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, Allah’ın kendisine nispet ettiği bir şeyi bir kimsenin kendine aktarmasıdır ki bu kimseden Allah’a sığınırız. Benî Mervân’ın işçilerinden şikâyet eden bir kimsenin sözleri bu nevi tazmîne örnektir: “ : Şüphesiz dönüşleri bizedir, hesapları bize aittir”⁸⁷ İkincisi, bir ayeti kerimenin alay etmek için tazmîn edilmesidir ki

⁸¹ el-Yûsuf 12/18.

⁸² Âl-i İmrân 3/173.

⁸³ el-Kazvînî, *el-İzâh fî ‘ulûmi’l-belâğâ*, 2/575-577.

⁸⁴ el-Yûsuf 12/18.

⁸⁵ Âl-i İmrân 3/173.

⁸⁶ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü’l-edebe ve ğâyetü’l-erebe* (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hilâl, 2004), 2/455.

⁸⁷ el-Ğâşiye 88/25-26.

bundan da Allah'a sığınırız. Şairin aşağıdaki ifadesi buna örnek olarak verilebilir:

أَوْحَىٰ إِلَىٰ عُشَّاقِهِ طَرْفُهُ
هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ⁸⁸
وَرَدِّفُهُ بِنُطْقٍ مِّنْ خَلْفِهِ
لِمِثْلِ ذَا "فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ"⁸⁹

"Bakışı sevenlerine şunu fısıldıyor: 'Size vaat olunan şey pek uzaktır. Takipçisi (kalçası) ise arkasından şöyle diyor: 'İşte çalışanlar böylesi için çalışsın.'"⁹⁰

Şiirde geçen "هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ" ifadesi " Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak!"⁹¹ âyetinden, "فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ" ifadesi ise " لِمِثْلِ ذَا "فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ" : Amel sahipleri böylesi bir kazanç için çalışmalıdır."⁹² âyetinden alınmıştır.

İbn Hicce kullanım açısından iktibasını iki bölüme ayırmış ve şunları söylemiştir: "Bil ki iktibas iki çeşittir: İlki iktibas edilen lafzın manasının dışına çıkmadığı iktibastır. İkincisi ise iktibas edilen lafzın manasının dışına çıktığı iktibastır."⁹³ O, tanımla sınırlı kalmamış ve ulemadan bir grubun hadis, fıkıh, nahiv, aruz ve benzeri ilimlere de teşmil etmek üzere iktibas manasını genişlettiklerinden bahsetmiştir. Meselâ, hadis alanına dair verdiği örneklerden biri Şihâbuddin Ebu Cafer b. Malik el-Endelüsî'nin (öl. 773/1371) şu şiiridir:

لَا تُعَادِ النَّاسَ فِي أَوْطَانِهِمْ
فَلَمَّا يُزَعَىٰ غَرِيبٌ فِي الْوَطَنِ
وَ إِذَا مَا شِئْتَ عَيْشًا بَيْنَهُمْ
خَالِقِ النَّاسِ بِخُلُقِي ذِي حَسَنِ

'İnsanlara memleketlerinde düşmanlık etme. Yabancıların gözetildiği pek nadirdir. Eğer onların arasında yaşamak istiyorsan 'insanlara güzel ahlakla muamele et.' Şair burada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Ebu Zerr'e (r.a) söylediği: " اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُ مَا كُنْتَ وَ اتَّبِعِ السَّبِيَّةَ الْحَسَنَةَ تَمَّحُهَا وَ خَالِقِ النَّاسِ بِخُلُقِي حَسَنٍ" : Nerede olursan ol Allah'tan kork, kötülüğün peşine hemen iyilik yap ki onu silsin ve insanlara güzel ahlakla muamele et." hadisinden iktibas yapmıştır.⁹⁴

⁸⁸ el-Mü'minûn 23/36.

⁸⁹ es-Sâffât 37/61.

⁹⁰ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/455.

⁹¹ el-Mü'minûn 23/36.

⁹² es-Sâffât 37/61.

⁹³ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/456.

⁹⁴ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/471-473.

Şiirde olduğu gibi nesirde de iktibas çokça kullanılmıştır. Özellikle insanların namazdan önce dinledikleri cuma hutbeleri başta olmak üzere birçok alanda vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Dolayısıyla hatipler hutbelerinde Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini ve hadisleri tazmin etmektedirler. Bu iktibas hatibin konumunu yüceltmekte, savunulan fikir ya da konuyu güçlendirmekte, ifadeye canlılık ve sıcaklık kazandırdığı, sözü pekiştirip güzelleştirdiği için Kur'ân veya hadisten yapılan iktibaslar edebi bir sanat kabul edilmiştir.⁹⁵

Hülâsa, iktibas ve tazmînden her biri Kur'ân-ı Kerim, hadis-i şerifler, nesir veya şiirden meşru alıntı çerçevesine giren terimlerdir. Bu tür alıntıları iktibas olarak isimlendirme konusunda birçok belâgat âlimi fikir birliği içerisindeymiş gibi görünse de iktibas ve tazmîn konusunda net bir tanım ortaya koymamışlardır. Bunun temel sebebi de Kur'ân-ı Kerim'in şiirden tenzih edilmesidir. Zira Kur'ân-ı Kerim belli olduğu için şiirle karıştırılması mümkün değildir.⁹⁶

Sonuç

Tazmîn, Arap dilinde özellikle de nahiv, tefsir, belâgat ve Kur'ân ilimlerinde oldukça önemli bir olgudur. Tarih boyunca birçok âlim tarafından farklı şekillerde tanımlanmış, ortak bir tanım ise ortaya konulmamıştır.

Cümlede lafzın delaletini siyâk ya da lafzın varid olduğu makam belirler. Kelime veya lafzın kullanılmadan önceki manası ya mücerred ya da mutlak manadır. Lafız bu mutlak manadan çıkıp siyâka yani bu sözü duyan kimseye uygun olarak yeni bir manaya nakledildiğinde bu yeni bir mana olur. Buna göre belâgatteki tazmîn'in yerinin belirlenmesi lafzın siyâk ya da belâgat açısından hangi amaçla gelmişse ona göre şekillenir. Başka bir deyişle, lafzın cümledeki delaletine göre belirlenmesi en uygun metot olacaktır. Buna göre tazmîn, terkipte asıl mananın murad edilmesiyle hakikat ile asli mananın dışında farklı bir anlamın kastedilmesiyle de mecâzla ilintilidir. Zira tazmînde anlam yönünden bir kelime ile iki kelimenin kastedilmesi esastır.

⁹⁵ Durmuş, "İktibas", 52.

⁹⁶ Hamid, *et-Tazmîn fi'l-'Arabiyye*, 28.

Tazmîn üslubu, hakîkat ve mecâz ile ilintili olduğu gibi kinâyeye ile de ilintilidir. Zira kinâyede söylenen söz ile asıl manaya paralel olarak farklı bir anlam ifade etmek mümkündür. Kinâyede bir cümlede ifade edilen terkipte hem asli anlam hem de dolaylı olarak farklı anlam ortaya çıkıyorsa, tazmînde de durum bundan farklı değildir. Onda da bir kelime ile iki farklı anlam murad edilmektedir. Bu yönüyle tazmîn kinâyeden farklı düşünülmemelidir.

Bedî' ilmindeki tazminde ise belâgat âlimleri, meşhur bir şairin beytinden alıntı yapmayı veya meşhur değilse bile bazı uyarıları dikkate alarak kısmen yapılan alımların şiire zarar vermeyeceği konusunda aynı kanaati paylaşmışlardır. Bu da tazmîn üslûbunun güzelliğini ve inceliğini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

İktibas ve tazmînden her biri Kur'ân-ı Kerim, hadis-i şerifler, nesir veya şiirden meşru alıntı çerçevesine giren terimler olduğundan bu tür alıntıları iktibas olarak isimlendirme konusunda birçok belâgat âlimi fikir birliği içerisindeymiş gibi görünse de iktibas ve tazmîn konusunda net bir tanım ortaya koymamışlardır. Bunun temel sebebi de Kur'ân-ı Kerim'in şiirden tenzih edilmesidir. Zira Kur'ân-ı Kerim belli olduğu için şiirle karıştırılması mümkün değildir.

Kaynakça

- İbn Mutez, Abdullah. *Kitâbü'l-bedî'*. thk. Ignaty Krachkovsky. Beyrut: Dâru'l-Mesîre, 1982.
- Akdemir, Hikmet. *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*. İzmir: Nil Yayınları, 1999.
- El-Absî, 'Antere b. Şeddâd, *Divanu 'Antere b. Şeddâd el-'Absî*. nşr. Muhammed Sa'îd Mevlevî. Beyrut: Mektebu'l-İslamî, 1964.
- Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd. *es-Sihâh*. thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984.
- Cürcânî, Abdulkâhir. *Esrâru'l-belâğa*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- Cürcânî, Abdulkâhir. *Delâilü'l-i'câz*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, ts.
- Cürcânî, Muhammed b. Ali. *el-İşârât ve't-tenbîhât fi 'ilmi'l-belâğa*. thk. Abdulkadir Hüseyin. Mısır: Mektebetü'l-Âdâb, 1997.

- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. *et-Ta'rîfât*, thk. İbrahim el-Ebyârî. Mısır: Dâru'r-Reyyân li't-turâs, ts.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheratu'l-luğa*. thk. Remzî Munîr Be'albekî. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- Durmuş, İsmail. "Kinâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/34. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Durmuş, İsmail. "İktibas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ensârî, İbn Hişâm. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. thk. Mâzin el-Mübârek - Muhammed Ali Hamdullah. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1964.
- İbn'ül-Esîr, Ebu'l-Feth Zıyâuddîn Nasrullah b. Muhammed b. Abdulkerim eş-Şeybânî. *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*. thk. Ahmed el-Hûfî-Bedevî Tabâne. Kahire: Dâru Nehzeti Mısır, ts.
- Ezherî, Hâlid b. Abdullah. *Şerhu't-tasrîh 'ale't-tavzîh*, Kahire: Matba'atü'l-İstikâme, 1954.
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ er-Râzî. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*. thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn, Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ er-Râzî. *es-Sâhibî fi fikhî'l-luğati'l-'arabiyyeti ve mesâilihâ ve süneni'l-'arab fi kelâmihâ*. thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 1993.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Mektebetu Tahkîki't-Turâs fi Mu'esseseti'r-Risâle. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2005.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hamevî, İbn Hicce. *Hizânetü'l-edeb ve şâyetü'l-ereb*. thk. İsam Şukayr. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2004.
- Hâmid, Ahmet Hasan. *et-Tazmîn fi'l-'arabiyye*. Ammân: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-'Ulûm, 2001.
- Hasan, Abbâs. *en-Nahvu'l-vâfi*. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1984.
- Kara, İbrahim. "Arap Belâgatında İktibas Sanatı", *Artuklu Akademi/Journal of Artuklu Academia* 8 (1) 2021, 78-79.
- Kayrevânî, İbn Reşîk. *el-'umde fi mehâsini's-Şi'ri ve nakdih*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1981.

- Kazvînî, Hatîb. *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. thk. Muhammed Abdu'l-Mun'im Hafâcî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Lübnânî, 1985.
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ. *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1341/1925.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'arab*. thk. 'Abdullah 'Aliyyu'l-Kebîr, Muḥammed Aḥmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzeli. Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.
- Nekrî, el-Kâdî 'Abdü'n-Nebî b. 'Abdü'r-Resûl el-Ahmed. *Düstûru'l-'ulemâi ev câmi'u'l-'ulûm fî istilâhâtî'l-fünûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Polat, Mahmut. *Leysu'l 'arîn fî hulâsati't-tazmîn*. İstanbul: Artus Basım, 2013.
- Rummânî, Ali b. Îsâ. *Selâsü resâil fî i'câzi'l-kur'ân*. thk. Muhammed Halefullâh Ahmed-Muhammed Zağlûl Selâm. Kâhire: Dâru'l-Me'arif, ts.
- Sâmerrâî, Fâzıl Sâlih. *Meânî'n-nahv*. Kâhire: Şirketü'l-Âtik, 2003.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusuf b. Muhammed. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Suyûtî, Celâleddin. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Abdu'l-'Al Salim Mükerrrem. 9 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1985.
- Şen, Ahmet. *Lübnanlı Corcî Şâhin 'Atiyye ve Şiirleri*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.
- Taş, Süleyman. *Arap Dilinde Tazmîn ve Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Dürûsu'l-belâğiyye*. Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-Eser, 2004.
- Uşmûnî, Nûreddîn. *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ, *Tâcu'l-'arûs*. thk. 'Abdusettâr Aḥmed Ferrâc vd. Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1965.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım. *Esâsu'l-belâğa*. thk. Muḥammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım. *Tefsîru'l-keşşâf*. tlk. Halil Me'mûn Şeyhâ, Beyrut:
Dâru'l-Ma'rife, 2009.